

Kırâat İlminde “Râ” Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Etrafında Ezrak Tarîkinin Terkîkâtı

Yaşar Akaslan

0000-0003-0715-9295

yasar.akaslan@omu.edu.tr

Doç. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmi

Samsun, Türkiye

ROR 028k5qw24

Öz

Kur'an-ı Kerim'in doğru telaffuzunu esas alan kırâat ilmi, zaman içinde daha sistematik bir yapı kazanmış ve bu disiplin zengin bir külliyat oluşturmıştır. Literatürde, kırâat ihtilaflarının bulunduğu yerlerde bir usûl takip edilerek okunması ya da her kırâat imamının belirli bir yöntem dâhilinde kendi okuyuş tarzlarını benimsemesi, bir başka deyişle kırâat imamlarını ve onların râvîlerini diğerlerinden tefrik eden birtakım telaffuz şekilleri, “kırâat ihtilafları” olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in edâsı hususunda pek çok kâide üzerinde ittifak edilirken bazı lafızların telaffuzunda görüş ayrılıkları söz konusu olmuş, okuyuş farklılıklarının önemli bir kısmı, “usûl” adı verilen bölümlerde fonetik çeşitlilik kapsamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kırâat ilminde, telaffuz durumuna dair mühim bir mesele olarak görülen “râ” harfinin tefhîm (kalın) ve terkîk (ince) üzere okunması “usûl” çerçevesinde değerlendirilmiştir. Muhtelif seslendirme biçimlerine imkân tanıyan “râ” harfi, fonetik boyutu ilgilendirmesi sebebiyle kırâat âlimlerinin büyük bir titizlikle açıkladıkları eserlerinde önemli bir yer tutmuştur. Öteden beri gerek sahanın klasik kaynaklarının ilgili başlıklarında gerekse Nâfi' b. Abdirrahman (ö. 169/785) kırâati Verş (öl. 197/812) rivâyetinin usûlünü esas alan müstakil çalışmalarda incelenen bu bahis, Ezrak (öl. 240/854) tarîki için etraflıca izah edilmiştir. Kırâat ilmi eğitim öğretiminde yaygın olarak kullanılan temel kaynakların ortaya çıkardığı ekollerin “râ” harfinin farklı okuyuş tarzları üzerine yaptığı değerlendirmeler, bu konunun kırâat metodolojisinde müstakil olarak işlenmesini gerekli kılmıştır. Bu farklı telaffuz biçimlerinin, tarîklerin tevcîh gerekçelerini açıklayan çalışmalarda ayrıntılı olarak üzerinde durulması, söz konusu gerekliliğin bir tezahürü olmalıdır. “Râ” harfinin kalın ya da ince bir şekilde okunması, manaya doğrudan bir etkisi olmasa da kırâat ilminin teknik ve pratik yönleri açısından önemli bir mevzûdur. Bu çalışma, daha ziyade “el-ahrufu's-seb'a” (yedi harf) meselesi etrafında şekillenen ve Kur'an kelimelerinin lehçesel çeşitliliğini gösteren “râ”nın terkîkâtını, Ezrak tarîki açısından ele alarak kırâat ilmindeki fonetik farklılıkları anlamak ve açıklamak adına önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. “Râ” harfinin tefhîm ve terkîk biçimleri üzerine yapılan bu inceleme, Ezrak tarîkinin yanı sıra kırâat ilmindeki fonetik zenginliğe işaret etmeyi de hedeflemektedir. Bahsedilen amaçlar doğrultusunda “râ” harfinin mahreci ve sıfatları, sahip olduğu nüanslar, tefhîm ve terkîk durumlarına ilişkin ulemânın ittifak ve ihtilaf noktaları bir altyapı sadedinde izah edilecek,

akabinde Ezrak’ın usûlü çerçevesinde Kur’ân’da yer alan tüm örnekleri zikredilecektir. Bu yapılırken mesele Şâtıbiyye, Aşere, Takrîb ve Tayyibe tarîkleri muvacehesinde örneklendirilecektir. Konunun farklı tarîk ve ekollere ilişkin detaylarının ise bu çalışmanın hacmini aşacağından ötürü sahanın klasiklerine havale edildiğini burada belirtmeliyiz. Zira her bir yaklaşımın kendine mahsus uygulamaları, gerek muhtasar risâleler gerekse meselenin her boyutunu kapsamlı şekilde inceleyen ayrıntılı çalışmalar vasıtasıyla müstakil olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi, Ezrak, Usûl İhtilafı, Hükümü’r-Râ, Vecih, Terkîk.

Atıf Bilgisi

Akaslan, Yaşar. “Kırâat İlminde “Râ” Harfinin Telaffuz Keyfiyeti Etrafında Ezrak Tarîkinin Terkîkâtı”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 285-315. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.12>

Geliş Tarihi	13.02.2025
Kabul Tarihi	14.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Makale Bilgisi	Bu makale, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan “İbn Kayyim el-Cevziyye’nin Tasavvufa Yaklaşımı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Study of the Pronunciation of the Letter “Râ” in the Science of Qiraat and the Methodology of al-Azrak Tareeq

Yaşar Akaslan

 0000-0003-0715-9295

yasar.akaslan@omu.edu.tr

Associate
Professor

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity,
Reading the Qur'an and the Science of Qiraat

Samsun, Türkiye

ROR : 028k5qw24

Abstract

The science of qiraat, which developed around the pronunciation aspects of the Qur'an, gradually became systematic and formed an important body of knowledge. In the literature, some pronunciation forms that distinguished qira'at imams and narrators from others have been referred to as “qiraah differences”. A significant portion of the reading variations has been addressed within the scope of phonetic diversity in sections called “usul”. In this context, the pronunciation of the letter “ra” as tafheem and tarqeeq, considered an important issue in qiraah science, has also been discussed within the framework of “usul”. The letter “ra”, which allows various pronunciations, holds a significant place in the literature due to its phonetic relevance. This topic, examined both in the relevant sections of classical sources in the field and in independent studies based on the usul of the Varsh narration of Nafi, has been thoroughly explained for the al-Azraq tradition. On the other hand, the reading styles of this letter, derived from some fundamental sources written by important authorities in the field, have necessitated an independent treatment of the issue. Different pronunciations of the letter “ra” are found in various works where the reasoning behind the orientations of the qiraah traditions is discussed. Although the thick and thin pronunciations of the letter “ra” do not directly affect the meaning, they are significant in the technical and practical aspects of qiraah science. This study primarily focuses on the issue of “al-Ahruf al-Sab'a” (the seven letters) and the variation of the letter “ra” in terms of its articulation, which demonstrates the dialectal diversity of Qur'anic words. By addressing the pronunciation specifics of the letter “ra” from the perspective of the al-Azraq tradition, the study aims to make a significant contribution to understanding and explaining the phonetic diversity in the science of Qur'anic recitation. The present study aims to outline the pronunciation characteristics of the letter “ra” in the al-Azraq tradition. In this context, the article will explain the articulation and attributes of the mentioned letter, the points of agreement and disagreement regarding the tafheem and tarqeeq situations of the majority of scholars, and, subsequently, the subject will be clarified with all the examples from the Qur'an within the framework of al-Azraq's method. In this context, the issue will be exemplified through the schools of Shatibiyya, Ashara, Taqreeb, and Tayyiba. It should be noted that the details concerning different schools and approaches have been referred to the classical works of the field, as they would exceed

the scope of this study. Indeed, the unique applications of each approach have been independently addressed through both small treatises and large-scale works that comprehensively explore every aspect of the issue.

Keywords

Reading the Qur’an and the Science of Qiraat, al-Azraq, Method Difference, al-Hukmu’r-Ra, Vajh, Tarqeeq.

Citation

Akaslan, Yaşar. “The Study of the Pronunciation of the Letter “Râ” in the Science of Qiraat and the Methodology of al-Azrak Tareeq”. *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 11/1 (June 2025), 285-315. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.12>

Date of Submission	13.02.2025
Date of Acceptance	14.04.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Article Information	This article is derived from the doctoral dissertation titled “Ibn Qayyim al-Jawziyya’s Approach to Sufism,” prepared at the Institute of Social Sciences, Ankara Yıldırım Beyazıt University.
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm’in edâsı hususunda birçok kural üzerinde ittifak sağlanmış olsa da bazı kelimelerin telaffuzunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kırâat âlimlerinin büyük bir hassasiyetle ele aldıkları bu mesele genellikle “kırâat ihtilafları” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Kur’ân kelimelerinin telaffuzu kaynaklarımızda “usûl” ve “ferş” ihtilafları başlıkları altında yer bulmakta ve söz konusu farklılıkların kahir ekseriyeti usûl ihtilafları etrafında değerlendirilmektedir. Tam da bu noktada Dimyâtî’nin (öl. 1117/1705),¹ kırâat ilminin tanımına ışık tutan şu ifadesi oldukça dikkat çekicidir: “Yüce Allah’ın kitabını nakledenlerin Kur’ân’ın hazf-isbât, tahrîk-teskîn, fasl-vasl ve bunların dışında, ancak semâ’ yoluyla sabit olabilecek telaffuz şekillerini, örneğin ibdâl gibi vecihlerdeki ittifak ve ihtilaf noktalarını bize öğreten ilimdir.”² Bu tanım, kırâat ilminin kapsamını net bir şekilde ortaya koyarken, söz konusu farklılıkların büyük ölçüde ses ve telaffuzla ilgili olduğunu da göstermektedir. Bu nedenle bahsedilen ihtilaflar literatürde “fonetik farklılıklar” şeklinde de nitelendirilmektedir.³

“Başkasının üzerine binâ edildiği şey”,⁴ olarak tanımlanan “usûl” kavramı, literatürde “birbirine benzeyen unsurların tümünün altında toplandığı veya sınıflandığı genel kurallar bütünü”⁵ şeklinde ifade edilmektedir. İmâle, idğâm, teshîl, terkîk, sıla, işmâm, ihtilâs gibi uygulamalar bu kategoride incelenmektedir. Söz konusu seslendirme formlarının literatürde “usûl” olarak adlandırılmasının nedeni, ilgili kurallardan birinin genellikle tümüne uygulanabilir olmasıdır. Bu bağlamda kırâat ihtilaflarının bulunduğu yerlerde bir usûl/metot takip edilerek okunması veya her kırâat imamının belirli bir yöntem dâhilinde kendi okuyuş tarzlarını benimsemesi kırâat ilminde “usûl farklılıkları” olarak değerlendirilmektedir. Zikredilen telaffuz farklılıkları, anlamı değiştirmeyen aynı kelimelerin farklı edâyla seslendirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Elinizdeki çalışmada, Nâfi’

¹ Hayatı ve eserleri için bk. Mustafa Hatipoğlu, “Bir Kiraat Âlimi Olarak Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî: Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”, *Van İlahiyat Dergisi* 12/20 (2024), 105-122.

² Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 1/67.

³ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 57.

⁴ Seyyîd Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), 28. Ayrıca bk. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 37-38.

⁵ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevz Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995), 1/358.

(öl. 169/785)⁶ kırâati Verş (öl. 197/812)⁷ rivâyetinin Ezrak (240/854)⁸ tarîkinden “râ” harfine ilişkin usûl kaidesi ele alınacaktır. Bu kapsamda “râ” harfi hakkında genel bilgiler sunulacak ve Ezrak dışındaki kurrânın takip ettiği kaidelere kısaca değinilecektir.

1. “Râ” Harfinin Mahreci ve Sıfatları

Kaynaklarda mahreç taksimi konusunda farklı görüşler bulunsa da genellikle mahreç bölgeleri cevîf (ağız ve boğaz boşluğu), boğaz, dil, dudak ve hayşûm (geniz) olmak üzere beş ana kısımda sınıflandırılmaktadır. Halîl b. Ahmed’in (öl. 175/791) taksimi esas alınarak yapılan daha özel bir tasnifte, İbnü’l-Cezerî (öl. 833/1429) mahreçleri 17 farklı bölge olarak -mahrec-i muhakkak-⁹ belirtmektedir.¹⁰

Genel kabule göre “râ” harfi 11. mahreçten, dil ucuyla üst ön dişlerin (seniyye) hemen üzerindeki bölgenin arasından çıkmaktadır.¹¹ Sîbeveyhi (öl. 180/796), bu harfin çıkış noktasını, dil ucunun alt tarafıyla iki üst kesici dişin hemen üzerindeki üst damak olarak tayin etmektedir.¹² Konuya dair Saçaklızâde (öl. 1145/1732) ise şu ifadeyi kullanmaktadır: “Dilin, uç kısmı ve onu takip eden dil sırtıyla bu ikisine paralel olan, iki üst ön dişe ait diş

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakât ve’l-a’sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/241-247; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye fî tabakâtî’l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergsträsser (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1932), 2/330-334.

⁷ Hakkında detaylı bilgi için bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, 1/323-326; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/502-503.

⁸ Asıl adı Yûsuf b. Amr b. Yesâr el-Medenî olup “Ezrak” lakabıyla şöhret bulmuş, “Ebû Ya’kûb” şeklinde künyelendirilmiştir. Kırâatini Verş’ten arz yoluyla ahzeden Ezrak, hocasına hadr ve tedvîr usûlüyle Kur’ân’ı yirmi kez hatmetmiştir. Uzun yıllar Verş ile birlikte bulunması hasebiyle kırâatini sağlamlaştırmıştır. Verş’in vefatını müteakiben Mısır’daki kırâat derslerini hocasının bıraktığı yerden devam ettiren Ezrak böylece Mısır’da üstadî olan Verş’in yerini almıştır. Sikâ ve muhakkik bir âlim olan Ezrak 240/854 yılında vefat etmiştir. İsmail Abdullah en-Nehhâs, Muhammed b. Saîd el-Enmâtî, Ebû Bekr Abdullah b. Mâlik b. Seyf ve Mevâs b. Sehl gibi dönemin önemli âlimleri Ezrak’ın öğrencileri arasındadır. Hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 2/402.

⁹ “Mahrec-i muhakkak”, harfin sesinin mahreç bölgelerinden muayyen bir noktaya temas ederek çıkması anlamına gelmektedir. Mahmûd Halîl el-Husarî, *Ahkâmü kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Mekke: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1999), 45.

¹⁰ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, haz. Abbâs b. Kutub (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2003), 63. Konuya dair farklı görüşler için bk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye ‘inde ‘ulemâi’t-tecvîd* (Amman: Dâru Ammâr, 2003), 151-166.

¹¹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 64.

¹² Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1988), 4/433. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, “Râ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/371.

etinden râ çıkar.”¹³ Dilin tam ucunun bir miktar arkasındaki kısmı, üst ön dişlerin bağlı bulunduğu damağa dokunarak çıkan “râ”, telaffuz edilirken dil ucunun, aynı mahreçten çıkan “nûn” harfine nazaran dil sırtına daha fazla yaslanmasını gerektirir.¹⁴ Bazı ulemâ, bu harfin çıkış noktasının dil ucu olması nedeniyle “râ” harfini, “nûn” ve “lâm” gibi dil ucu ünsüzleriyle aynı grupta *zevlekiyye/zelikyye*¹⁵ harfleri arasında kabul etmektedir. Bu itibarla bazı âlimler mahreç sıralamasında “râ”yı, yakınından çıkan “nûn” harfinin önüne geçirmektedirler.¹⁶

İstifâle, infitâh, cehr, beyniyye, izlâk, tekrîr ve inhîrâf sıfatlarını¹⁷ bünyesinde barındıran “râ”, cehr ve tekrîr sıfatlarını taşıması bakımından kuvvetli bir harf olarak kabul edilmektedir.¹⁸ İstifâle harfleri arasında yer almasına rağmen bazen murakkak (ince) bazen de müfahham (kalın) olarak seslendirilmektedir.¹⁹ “Telaffuzu esnasında dil ucunun titreşimi nedeniyle ‘râ’ harfinin kütesinde meydana gelen kat kat olma hâli”²⁰ şeklinde tanımlanan tekrîr sıfatıyla diğer harflerden farklılaşmaktadır.²¹ “Râ” harfinin bu durumu daha ziyade “رَّ” ve “رٌ” örneklerinde olduğu üzere şeddeli hâlinde belirgindir.²²

¹³ Ebû Bekr el-Mer’âşî Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2008), 131.

¹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Ebû Amr Osman b. Saîd el-Umevî ed-Dânî, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, nşr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 1999), 103; Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââtî’l-‘aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ’ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/200.

¹⁵ Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü Hilâl, 1988), 1/58; Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fi tecvîdi’l-Kur’ân* (Beyrut: Mektebetü’s-Sekâfiyye, 1972), 19.

¹⁶ Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi ‘Umdeti’l-mecîd fi’n-nazm ve’t-tecvîd*, thk. Cemâl es-Seyyid Rufâî (Kahire: Mektebetü Evlâdî’ş-Şeyh li’t-Türâs, 2001), 135; Mustafa Kılıç, *Kur’ân Tilâvetinde Usûl ve Esaslar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 61. “Nûn” ile “râ” arasındaki öncelik sonralık ilişkisine dair izahat için bk. Ğânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye*, 176-179.

¹⁷ Sıfatların tanım ve detayları için bk. İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 50-59; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), “istifâl”, 40, “infitâh”, 55, “cehr”, 95-96, “Mütevassıta/Cehr”, 188, “Müzleka”, 202, “Tekrîr”, 87, “İnhîraf”, 55; Adem Yeşildağ, *Kur’ân-ı Kerîm Kırâati Çerçevesinde Arap Harflerinin Fonetigi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022), 37-79.

¹⁸ Ebû Muhammed b. Hammûş Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye li tecvîdi’l-kırâe ve tahkiki lafzi’t-tilâveh*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Amman: Dâru Ammâr, 1996), 195.

¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 195-196.

²⁰ Ğânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye*, 270.

²¹ “Râ” harfinin tekrîr sıfatı olmasaydı sesinin “lâm” harfinden seçilemeyeceği belirtilmiştir. Ahmed b. Muhammed el-Mağnisî, *Terceme-i Cezerî* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1885), 142.

²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 195-196. İbnü’l-Cezerî, bu yönde kanaat belirten Endülüslü ulemânın mezkûr konuda vehme kapıldıklarını dile getirmektedir. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/204.

İbn Sînâ (öl. 428/1037) “râ” sesini, titremeye uygun ahşap bir zeminde sert bir kürenin yuvarlanmasından mütevellit veya kuvvetli esen rüzgârda savrulan elbisenin çıkardığı titreme sesine benzetmektedir.²³ Ayrıca “râ”yı “ğayn”, “lâm” ve “tâ” seslerini andırır biçimde telaffuzuna göre kategorize etmektedir. Kırâat âlimlerinin daha önce yapmadığı bu sınıflandırmaya göre “râ” harfi, titremenin ağız boşluğuna doğru yönelmesiyle “râû'l-ğayniyye”; titreme sırasında dil kenarlarının büzülmesiyle “râû'l-lâmiyye”; titremenin hafiflemesi ve dil ortasının iyice yükselmesiyle “râû't-tâiyye”; kalın telaffuz şeklinde titremenin dil ucu ve ortasıyla birlikte gerçekleşmesiyle “râû'l-mutbaka” olarak adlandırılmaktadır.²⁴

“Râ” harfi, seslendirilmesi oldukça zor ve büyük kas gücü gerektiren harflerden sayılmaktadır. Bu nedenle çocuklar ve peltek konuşan kimselerde “v, ğ, l, h” seslerinden birine dönüşerek çıkmaktadır.²⁵ Telaffuz edildiğinde, katmerli bir şekilde çıkan “râ”, üzerinde vakfedildiğinde bu özelliğini daha da belirgin hâle getirmektedir.²⁶ Ayrıca harfin güçlü ses özelliği olan tekrar ve titreşiminin, bünyesinde “râ” bulunan birçok kelime “tekrar, titreşim, hareket” gibi ortak anlamları yansıttığı düşünülmektedir.²⁷

Tekrîr özelliğinin “râ” harfi için zâtî bir sıfat olup olmadığı hususunda görüş birliği yoktur. Bazı âlimler tekrîr sıfatının abartılmaması üzerinde durmaktadırlar. Bilhassa vakf durumunda²⁸ ve şeddeli olarak okunduğunda bu özellik daha belirgin hâle geldiği için²⁹ okuyucunun tekrîri abartmamasına vurgu yapılmaktadır.³⁰ Bir başka deyişle dil ucunun damağa yapıştırılıp tek bir hamlede sesin çıkarılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Eğer tekrîr gizlenmezse (haddinden fazla gösterilirse) ve dil sürçerse, birçok harfmış gibi bir telaffuz meydana gelebilecektir. Mekki b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) “Kur'ân okuyucusuna düşen, onun tekrîr özelliğini gizli tutması ve belirgin kılmamasıdır. Eğer belli hâle gelirse, şeddeli 'râ' çok sayıda harf, cezimli 'râ' ise iki harf olarak duyulacaktır.”³¹ şeklindeki ifadesi

²³ Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Sînâ, *Esbâbü hudûsi'l-hurûf*, thk. Muhammed Hassân et-Tayyân-Yahyâ Mir Alem (Dımaşk: Matbû'âtü Mecma'i'l-Lüğati'l-'Arabiyye, 1982), 96.

²⁴ İbn Sînâ, *Esbâbü hudûsi'l-hurûf*, 129-131; Yeşildağ, *Arap Harflerinin Fonetikliği*, 130.

²⁵ İbrahim Enîs, *el-Esvâtü'l-luğaviyye* (Kahire: Mektebetü Nehdati Mısır, ts.), 145-146.

²⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/136.

²⁷ Hasan Abbâs, *Hasâisu'l-hurûfi'l-'Arabiyye ve me'ânihi* (Dımaşk: Manşûrâtü İttihâdî'l-Küttâbi'l-'Arab, 1998), 90-91.

²⁸ Üzerinde vakfedilmesi “râ” harfinin mükerrirliğini ziyadeleştirdiği söylenmektedir. Meseleye dair bk. Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/63.

²⁹ İnhirâf sıfatından ötürü harfin “lâm”ın mahrecine meylinin rihvet gibi uzaması manasına gelmesi hasebiyle.

³⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (Medine: Müessesetü Elif-Lâm-Mîm, 2015), 7.

³¹ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 196.

tekrîrin gizli tutulması gerektiği yönünde anlaşılmalıdır.³² Benzer şekilde el-Ca'berî'nin (öl. 732/1332) mesele üzerindeki şu beyanı aynı çerçevede değerlendirilmelidir: "Râ'ya tekrîr özelliğinin verilmesi hatadır. Dolayısıyla bundan kaçınılmalıdır. Böyle bir hatayı bertaraf etmenin yolu okuyucunun dilinin sırt kısmını üst damağa bir kerede sağlam bir şekilde tutturmasıdır. Dil, titreşmeye başladığında her bir titreşimle birlikte bir 'râ' ortaya çıkacaktır."³³ İbnü'l-Cezerî de bazı kimselerin "râ" harfinin tekrîr özelliğini gizleme konusunda aşırıya kaçtığını ve bu yüzden "râ"yı "ط" harfine benzer şekilde kıvamını almamış bir biçimde telaffuz ettiklerini belirtmektedir. Böylesi hatalı bir seslendirmenin yanlışlığına dikkat çekmekte; doğrusunun ise dilin tek bir hareketle ve kuvvetli bir biçimde "râ" harfini telaffuz etmek olduğunu ancak aşırı baskıdan kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴

Rihvet harflerine benzer şekilde akması, "râ" harfinin beyniyye sıfatının yanında tekrîr özelliğini taşımasıyla irtibatlandırılmaktadır.³⁵ Harfin tekrîr üzere seslendirilmesi sırasında dilin damaktan ayrılması "tekrîrin izhârı" olarak tanımlanmakta ve bu durum, lahn kapsamında değerlendirilen ve sakınılması gereken bir telaffuz biçimi olarak gösterilmektedir.³⁶ Bu bağlamda "râ" harfinin doğru telaffuzuna dair kırâat ulemâsı tarafından yapılan ikazlar genellikle harfin tekrîr özelliği etrafında yoğunlaşmaktadır.³⁷

2. "Râ" Harfinin Tefhîm ve Terkîkine Dair Genel Hükümler

Konuya dair sıkça kullanılacak olan "tefhîm" ve "terkîk" kavramları Arap fonetiği ve kırâat ilminde önem arz etmektedir. Bu itibarla mezkûr kavramları genel hatlarıyla açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

"Tefhîm", lügatte "büyüklemek, kalın yapmak"³⁸ anlamına gelirken, terminolojide "telaffuz esnasında dil kökünün üst damağa yükselmesiyle harfe bir kalınlık gelmesi ve ağır

³² Meselenin bu yönüne dair ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 57; Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 104; Seyyid Mustafa Niyâzi, 'Umdetü'l-kâriîn, *Resâil fî 'ilmi't-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 26.

³³ Murâdî, *el-Müfîd*, 51; Ğânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 270.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/218-219.

³⁵ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 115.

³⁶ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 128; Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i Edâiyye* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1885), 41; Kılıç, *Kur'an Tilâvetinde Usûl ve Esaslar*, 186.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç, *Kur'an Tilâvetinde Usûl ve Esaslar*, 185-191.

³⁸ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tacü'l-lüğa ve sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1979), 5/2001; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 12/449-450.

içinin sesle dolması”³⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Böylece söz konusu harf kalın bir şekilde seslendirilmektedir. Terkîkin zıddı olarak görülen “tefhîm” kavramı genellikle kalın okunan harfleri ifade etse de daha ziyade “râ” harfi için kullanılmaktadır.⁴⁰ Ayrıca tefhîm; “tecsîm”, “tesmîn” ve “tağlîz” terimleriyle benzer anlamlarda kullanılmaktadır.⁴¹

“Terkîk”, lügatte “incelik, herhangi bir şeyi inceltmek, yumuşatmak, hafifletmek, zayıflatmak, sözü güzelleştirmek”⁴² manalarına gelirken terminolojide “harfin ince bir ses tonuyla telaffuz edilmesi”⁴³ olarak tanımlanmaktadır. Erken dönemlerde imâle kapsamı içerisinde değerlendirilen “terkîk” kavramı, “râ harfinin kesreye meyilli zayıf bir imâle ile okunması”⁴⁴ şeklinde tarif edilmektedir. Kaynaklar, bunun tam bir imâle değil, imâle illetini bünyesinde barındırması açısından ona benzetildiğinden söz etmekte,⁴⁵ imâlenin bir parçası olduğu kabulüyle ilgili başlıklarda kavrama yer vermektedirler. İmâle, bir harfin sesinin değişmesiyle ilgili olduğu için terkîk de bir anlamda bu kavramla ilişkilendirilmekte ve imâleyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Örneğin İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*⁴⁶ adlı eserinde yer alan “râ” harfinin mâkablindeki kesre-i lâzîme (kelimenin aslından olan harfin sahip bulunduğu kesre)⁴⁷ veya “râ”nın mâkablindeki sâkin harfin öncesindeki harfin kesre veyahut sâkin bir “yâ” olması durumunda Verş'in imâle ile “râ”nın fethasını okuduğu yönündeki sözleri bu çerçevede değerlendirilmelidir.⁴⁸ Ancak İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* isimli çalışmasında, meseleye dair serdedilen muhtelif görüşleri mukayese yoluyla ulaştığı sonuca istinaden terkîk ile imâle arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirdiği görülmektedir. Bu bağlamda müellif, terkîk kavramının imâle ile irtibatlandırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim onun bu meyandaki “İmâle, fethanın kesreye, elifin ‘yâ’ harfine yaklaştırılarak telaffuz edilmesidir. Terkîk ise harfin sesinin azaltılarak ‘râ’ harfinin

³⁹ Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-idâe fî beyâni usûli'l-kırâe* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999), 30.

⁴⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 196; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111; Dimyâtî, *İthâf*, 1/295; Dabbâ', *el-idâe*, 30.

⁴¹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 130.

⁴² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 5/24-25; Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1483; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/289.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90; Dimyâtî, *İthâf*, 1/295; Dabbâ', *el-idâe*, 30.

⁴⁴ Ebû Muhammed b. Hammûş Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf'an vücûhi'l-kırâati's-seb'* ve *'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 1/209; Seyyid Rızık et-Tavîl, *Fî 'ulûmi'l-kırâat medhal, dirâse ve tahkîk* (Mekke: el-Faysaliyye, 1985), 221.

⁴⁵ Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî fî kırâati's-seb'a*, thk. İbrahim 'Atve 'Avaz (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1981), 248.

⁴⁶ *Tahbîru't-Teysîr*, Dâni'nin yedi kırâati esas alarak yazdığı *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'* isimli eserine Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kırâatleri ilave edilmek suretiyle İbnü'l-Cezerî tarafından yazılan bir tekmiledir.

⁴⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 1/304.

⁴⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflihü'l-Kudât (Ürdün: Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000), 254.

imâle yapılmaksızın inceltilerek güzel bir şekilde okunmasıdır.”⁴⁹ şeklindeki izahatıyla bahsedilen durumu göstermekte ve terkîk ile imâle arasındaki farkı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hâl böyle olunca “râ” harfinin ancak imâle yapılarak inceltilebileceği yönündeki görüşlerin isabetli olmadığını belirtmeliyiz.⁵⁰ İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarından olan Ebû Şâme (öl. 665/1267) bu minvalde⁵¹ benzer bir görüşü benimsemiş olup imâleden maksadın sadece elif harfiyle değil, “râ” harfinin ince okunması amacıyla fethanın kesreye meylettirilerek inceltilmesi”⁵² gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıklama, İbnü'l-Cezerî'nin terkîk konusundaki anlayışını etkilemiş olmalıdır. Son tahlilde İbnü'l-Cezerî “terkîk” kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Harfi telaffuz ederken, dil kökünün üst çeneye kaldırılmaksızın alt çenedeki yuvasında tutulması suretiyle harfe bir incelik getirmek, harfin sesinin ağız içini doldurmasıyla birlikte ağzın da kapanmamasını sağlamaktır.”⁵³

Abdülvehhâb el-Kurtubî (öl. 461/1068) tefhîm ile terkîk arasındaki farkı daha detaylı bir şekilde izah etmektedir. Bu açıklamaya göre terkîk uygulamasında işlem dilin ucunda gerçekleşmektedir. Dil, “râ” harfini telaffuz ederken üst damakta, boğaz cihetine doğru hafifçe içe doğru basmaktadır. Dil, kalın “râ” ile karşılaştırıldığında, damakta daha az tutunmaktadır. Bu sebeple dil, alçalma sergilemekte ve ses dil ile damak arasında sıkışmamaktadır. Bu bakımdan incelik (terkîk) gerçekleşmektedir. Tefhîm durumunda ise dilin uç kısmının tutunması ince olanla birlikteki tutunmasından daha fazla olup dilin bastığı nokta da üst damak içinde hafifçe dışa doğrudur. Hâl böyle olunca, dilin hareketi yayılma gerçekleştirmekte, ses de dil ile damak arasında sıkışarak kalınlaşma (tefhîm) oluşmaktadır.⁵⁴

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90.

⁵⁰ Bu itibarla Hamza ve Kisâi için geçerli olan zû'r-râ (râ'lı kelimeler) ile hâ-i te'nîslerin birlikte bulunması hâlindeki imâle uygulamaları konumuz dışındadır. Buna göre Hamza ve Kisâi için “وَالْحِجَابُ” (el-Bakara 2/24; et-Tahrîm 66/6), “بَعُورَةٌ” (el-Ahzâb 33/13), “خُشُورَةٌ” (Sâd 38/19), “مُخَضَّرَةٌ” (el-Hac 22/63), “أَوَّلَ مَرَّةٍ” el-En'âm 6/94, 110; et-Tevbe 9/13, 83; el-İsrâ 17/7, 51; el-Kehf 18/48; Yâsîn 36/79; Fussilet 41/21), “فَرَجَةٌ” Abese 80/41) gibi örnekler vakf durumunda meftûh râ'larının imâle vecihleriyle telaffuz edilmektedir. Bazı kaynaklarda mezkûr lafızlar için yer alan “Kesre gibi okunarak terkîk ile telaffuz edilirler.” şeklindeki ifadeler bu kapsamda değerlendirilmelidir. Meseleye dair ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/84-85; *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, thk. İbrahim 'Atve 'Avaz (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 150; Dimyâtî, *İthâf*, 1/293.

⁵¹ Dâni ve Şâtîbî gibi isimlerin izahları etrafında Ebû Şâme'nin imâle-terkîk ilişkisine dair görüşleri için bk. Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 248-249.

⁵² Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 248.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90-91.

⁵⁴ Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Mûdîh fî't-tecvîd*, nşr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), 106.

Kaynaklara göz atıldığında “râ” harfinin aslının kalın mı ince mi olduğu hususunda görüş birliğinin bulunmadığı görülmektedir.⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib başta olmak üzere kırâat ve tecvid ulemâsının ekserisi “râ” harfinin aslının kalın olduğu kanaatindedir.⁵⁶ Meseleyi delillendirme yoluna giden Mekkî b. Ebî Tâlib’e göre meksûr olmayan bütün “râ” harflerinin tefhîm kılınması caiz iken her “râ” harfinde terkîk caiz değildir. Örneğin “رَعَدًا” ve “رَجَدًا” gibi kelimelerde “râ” harfi ince bir şekilde seslendirildiğinde, bu durumda imâle yapılmış olmaktadır. Ancak bu tür bir değişikliğe gerek yoktur, çünkü burada imâleyi gerektirecek herhangi bir illet bulunmamaktadır.⁵⁷ Anlaşıldığına göre söz konusu durum “râ”nın aslının kalın olduğunun göstergesidir. Öte yandan modern araştırmacılardan Çânim Kaddûrî Hamed, böylesi bir sonuca ve açıklamaya itiraz etmektedir. Buna göre Mekkî b. Ebî Tâlib’in “Meksûr olmayan tüm ‘râ’ harflerinin kalın kılınması caizdir.” ifadesi sorunludur. Zira Mekkî b. Ebî Tâlib’in mezkûr sözüyle “râ” harfinde aslolanın kalınlık olduğu sonucuna varmayı kastettiği açık değildir. Bu ifade, esasında, herhangi bir harekesi bulunan “râ” harfinde hem ince hem de kalın seslendirmenin caiz olduğunu ima etmektedir. Hâl böyleyken Mekkî b. Ebî Tâlib’in konuya dair açıklamaları çelişkiden hâlî değildir.⁵⁸

Bazı âlimler “râ” harfini tefhîm ile seslendirmenin asıl kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu görüşü, “râ”nın dilin sırt kısmını mekân edinmesi ve itbâk harfleriyle ilgili bulunduğu üst damağa yaklaşmasıyla açıklamaktadırlar. Bu konumlanma, “râ”nın daha kalın bir şekilde telaffuz edilmesine yol açmaktadır. Ayrıca tekrarlamaya maruz kalması sonucu, zikredilen özellik pekişmekte ve güçlenmektedir. Bütün bunların sonucunda ulemâ “râ” harfindeki fethanın iki fetha ölçüsünde olduğunu ifade etmektedirler. Diğer yandan, bazı âlimler ise “râ”nın kalınlık ve incelik bir bağlantısı olmadığını savunmaktadırlar. Onların kanaatine göre “râ” harfinin kalınlık ve incelik durumu, harekesine bağlı olarak değişmektedir. Zira kesre aşağı yönlü olduğundan “râ” kesreyle birlikte ince kılınmaktadır. Ancak fetha ve damme gibi yukarı yönlü hareketlerle birlikte “râ” harfi kalın bir şekilde telaffuz edilmektedir. Sâkin olduğu durumlarda da yanındaki harflerin hükmüne göre pozisyon almaktadır. Arapların günlük konuşmalarında ise dilin ucundan çıkarmalarına matuf olarak “râ” harfinde hoş görülen bir incelik meydana gelmektedir. Dilin sırt kısmına doğru icra edilmesi sebebiyle meftûh veya madmûm durumunda fetha ve damme ile uyumlu bir biçimde kalınlık ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

⁵⁵ Mevzûya dair farklı görüşler için bk. Çânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye*, 405-410.

⁵⁶ Recep Koyuncu, *Takrîb Usûlû* (İstanbul: Haciveyisizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 154.

⁵⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/209; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/108.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Çânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye*, 405.

⁵⁹ Çânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye*, 405-406. Meseleye dair bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/108; Hasan b. İsmail Derkezlî, *Hulâsatü’l-ucâle fi beyâni Murâdî’r-Risâle fi ‘ilmi’t-tecvîd*, nşr. Halef Hüseyin Sâlih el-Cebûrî (Bağdat: Dîvânü’l-Vakfi’s-Sünnî, 2012), 2/160.

Tefhîm ve terkîk açısından “râ” harfiyle ilgili kaideler üzerine çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır.⁶⁰ Bu tasnifler, harfin doğru şekilde telaffuz edilmesini sağlamak amacıyla harflerin ses özelliklerini ve telaffuz yöntemlerini tanımlamaktadır. “Râ” harfinin terkîk uygulaması, bu çalışmanın temel konusunu oluşturan Verş’in Ezrak tarîkiden usûlü olarak kabul edilmektedir. Bu, “râ” harfinin inceltilmesiyle ilgili özel bir kurallar bütünü sunmakta ve terkîkin nasıl uygulanacağına dair belirli bir yaklaşımı temsil etmektedir.

“Râ” harfinin kesreyle telaffuzunda terkîk üzere okunması hususunda tüm kurrâ görüş birliğindedir. Ancak meftûh ve madmûm “râ” harfi için Ezrak dışındaki kurrâ görüş birliğindedir.⁶¹ Bu bağlamda Ezrak dışında kalan kurrâ için “râ” harfinin tefhîm ve terkîk ile nasıl okunacağına dair özet bilgi sunmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

2.1. Râ Harfinin Tefhîm Üzere Telaffuz Edildiği Durumlar

- a) “Râ” harfinin harekesi fetha ya da damme ise (وَالرَّوْحُ - رَحْمَةً).
- b) “Râ” sâkin olup mâkabli meftûh ya da madmûm ise (بِالْتَّنْزِيلِ - وَالتَّحْزِينِ).
- c) “Râ” sâkin, mâkabli de sâkin, onun mâkabli meftûh ya da madmûm ise (فِي - بِالصَّبْرِ).
- d) Sâkin “râ” harfinin mâkabli kesre harekeli olup mâbadında meksûr olmayan isti’lâ harflerinden (مِرْصَادًا) biri gelirse (حَصَّ ضَعُطٍ قَطًّا).
- e) “Râ” sâkin olup mâkablinin kesresi ârizî⁶² ise (اِزْجَعِي).

2.2. Râ Harfinin Terkîk Üzere Telaffuz Edildiği Durumlar

- a) “Râ” harfinin harekesi kesre ise (تَجْرِي).
- b) “Râ” sâkin olup mâkabli meksûr ise (وَأَسْتَغْفِرُهُ).
- c) “Râ” sâkin, mâkabli de sâkin, onun mâkabli meksûr ise (قَدِيرٌ).
- d) “Râ” sâkin olup mâkablinde lîn harflerinden “yâ” bulunursa (خَيْرٌ).

⁶⁰ Ebû Ca’fer Ahmed b. Ali el-Ensârî İbnü’l-Bâzîş, *el-İknâ’ fi’l-kırââtî’s-seb’*, thk. Abdülmecîd Kutamış (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1982), 1/324; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/91; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Leâliü’s-seniyye şerhü’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, nşr. Abbâs b. Kutub (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2004), 60.

⁶¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93; Dimyâtî, *İthâf*, 1/296.

⁶² Aslında sâkin olması gerekirken iltikâ-i sâkineynden (iki sâkinin bir araya gelmesi) dolayı başındaki vasl hemzesinin kesrenlenmesi “ârizî kesre” olarak isimlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 175.

2.3. Râ Harfinin Hem Tefhîm Hem de Terkîk Üzere (Hulfle)⁶³ Telaffuz Edildiği Durumlar

- a) “Râ” sâkin, mâkabli meksûr, mâbadı da meksûr bir isti’lâ harfi ise (رَ).⁶⁴ Mezkûr kelimeyi Mağribliler ve Mısırlılar terkîk üzere, diğer ehl-i edâ ise tefhîmle telaffuz etmektedir. İsti’lâ harflerinden kâf (ك) meksûr olması sebebiyle zayıf kaldığından terkîk vechi mukaddem olmak üzere hulfle okunmaktadır.⁶⁵
- b) “Râ” sâkin, mâkabli isti’lâ harflerinden sâkin olup onun da mâkabli meksûr olursa (رَ مِنْ مِصْرَ - عَيْنَ الْقَطْرِ).⁶⁶ Örnekteki “مِصْرَ” kelimesi vasl hâlinde “râ” harfinin meftûh olması münasebetiyle vakf durumunda tefhîm vechi mukaddem iken, “الْقَطْرِ” lafzı için “râ” harfinin meksûr olması nedeniyle vakf hâlinde terkîk vechi mukaddemdir.⁶⁷
- c) “Râ” üzerinde vakfedildiğinde genel kural gereği tefhîm; kelimenin aslına delâlet etmek üzere, bir başka deyişle kelimenin aslında bulunup sonradan hazfedilen “yâ” harfine işaret edilmek üzere terkîk ile okunmaktadır. (إِذَا يَسِرَ - أَنْ أَسِرَ - فَأَسِرَ)⁶⁸

3. Ezrak Tarîki İçin “Râ” Harfinin Hükümleri

Kırâat ilminin telaffuz boyutuyla ilgili olan “râ” harfinin tefhîm ve terkîk üzere okunması literatürde anlaşılması zor konular arasında zikredilmektedir.⁶⁹ Bu çerçevede mevzû gerek konuya dair müstakil eserlerde gerekse kırâat kaynaklarının ilgili başlıklarında incelenmektedir. Mesele, literatürde “Bâbu ahkâmî-r-râât ve ‘ilelihâ”,⁷⁰ “Bâbu

⁶³ “Hulf”, imam veya râvînin kendi kırâat ya da rivâyetinin dışında diğer kurrâya muvafakat ettiği ikinci vecih için kullanılmaktadır. Bu durumda, söz konusu kurrânın münferiden ya da diğer birkaç kurrâ ile muvafakat ettiği ilk ihtilaf onun ilk vechi; kurrânın çoğuna katıldığı ikinci vecih ise söz konusu kurrânın hulfüdür. *Hulf* bir başka ifadeyle bir kırâat tarzını iki farklı rivâyetle okumak anlamına gelmektedir. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 63-64; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*, “Hulf”, 108.

⁶⁴ eş-Şu‘arâ 26/63.

⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/103; Hâmid b. Abdilfettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vucûhi’l-Kur’ân* (İstanbul: Hilâl Yayınları, ts.), 102; Muhammed Emin Efendi er-Rûmî, *‘Umdetü’l-hullân fî izâhi Zübdetü’l-irfân* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, 450).

⁶⁶ Vakfedildiği için cezmedilmiştir.

⁶⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/106.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/110-111; Dimyâtî, *İthâf*, 1/295-306; Ramazan Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kırâat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 204; Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitimi-Öğretimi Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 328-330.

⁶⁹ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 3.

⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/209-216.

zikri mezhebi Verş fi'r-râât mücmelâ",⁷¹ "Bâbu mezâhibihim fî terkîki'r-râât ve tefhîmihâ",⁷² "Bâbu mezâhibihim fi'r-râât",⁷³ "Bâbu mezâhibihim fî terkîki'r-râât ve tefhîmihâ"⁷⁴ gibi başlıklarla yer bulmaktadır.⁷⁵

Daha evvel de belirtildiği üzere Ezrak tarîkinde her meksûr "râ" diğer kurrâda olduğu gibi terkîk üzere telaffuz edilmektedir. Burada "râ" harfinin terkîki meftûh ve madmûm olması bakımından ele alınacaktır.

Meftûh veya madmûm olan "râ", kelimenin ortasında veya sonunda yer alıp mâkabli de lâzımî kesre veya sâkin bir "yâ" ise "râ" hulsüz olarak terkîk üzere telaffuz edilmektedir.⁷⁶

Buna göre mâkabli lâzımî kesre olan "فِرَاشًا", "سِرَاجًا", "كِرَامًا", "دِرَاسَتِهِمْ", "فِرْدَدَةً", "الْأَخِرَةَ", "وَارِثَةً", "صَابِرَةً", "مُسْفِرَةً", "وَالِدًا كِرَاتٍ", "يُسْعِرَةً", "بَطِرَتْ", "أَحْضَرَتْ" gibi kelimeler ve mâkablinde sâkin bir "yâ" bulunan "الْحَمِيرَ", "الْحَبِيرَ", "حَيْرًا", "الْخَيْرَاتِ", "حَيْرَانَ", "صَغِيرَةً", "كَبِيرَةً", "مَصِيرَكُمْ" gibi lafızlar hulsüz olarak terkîk üzere okunmaktadır. Ancak "بِأَمْرِ رَبِّكَ"⁷⁷ örneğindeki gibi lâzımî kesre veya "نِي رَبِّ" ⁷⁸ misalinde olduğu üzere sâkin "yâ" aynı kelimenin cüzü değilse "râ" terkîk değil, tefhîm üzere telaffuz edilmektedir. Öte yandan "بِرَّشِيدٍ", ⁷⁹ "بِرَّيْقَةٍ", ⁸⁰ "بِرَّسُولٍ" ⁸¹ örneklerinde olduğu gibi hurûf-ı me'ânîden "lâm" ve "bâ" gibi bir harf-i cerr "râ" harfine muttasıl olarak gelirse tefhîm üzere okunmaktadır. Tek vecih tefhîm üzere telaffuz

⁷¹ Ebû Amr Osman b. Saîd el-Umevî ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2009), 55-57.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90-104.

⁷³ Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh er-Ru'aynî eş-Şâtibî, *eş-Şâtibiyye el-Müsemmâ: Hirzül-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (Medine: Dâru'l-Gavsân, 2010), 28-29; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (Cidde: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1994), 54-55 (331-345. beyitler); *Takrîbü'n-Neşr*, 151-155; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/10-34.

⁷⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 1/295-306.

⁷⁵ Ayrıca bk. Koyuncu, *Takrîb Usûlü*, 154-156; Ağırbaş, *Kırâat: Eğitim-Öğretim Geleneği*, 326-332.

⁷⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/210; Dânî, *et-Teysîr*, 55; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 13.

⁷⁷ Meryem 19/64.

⁷⁸ el-Bakara 2/23.

⁷⁹ Hûd 11/97.

⁸⁰ el-İsrâ 17/93.

⁸¹ es-Saf 61/6.

gerekçesi ise mezkûr hurûf-ı me’ânî ile “râ” harfinin bulunduğu kelimenin iki farklı lafız olarak kabul edilmesidir.⁸²

Meksûr bir harf ile ardından gelen meftûh “râ” arasına hurûf-ı isti’lâdan “ق”, “ط” ve “ص” dışındaki sâkin bir harfin girmesi hâlinde “râ” terkîk üzere okunmaktadır. Bu duruma “المَحْرَابُ”,⁸³ “وَرَزَّكَ”,⁸⁴ “إِخْرَاجُهُمْ”⁸⁵ lafızları örnek olarak verilebilir. Öte yandan meksûr harfle sonraki meftûh “râ” harfinin arasına hurûf-ı isti’lâdan olan “ق”, “ط” ve “ص” harflerinden biri sâkin hâlde bulunursa tefhîm üzere telaffuz edilmektedir.⁸⁶ Bu duruma da “إِصْرُهُمْ”,⁸⁷ “وَقَرَّ”,⁸⁸ “قَطَّرَ”,⁸⁹ “فُطِرَتِ اللَّهُ”⁹⁰ gibi lafızlar örnek olarak verilebilir.⁹¹ Ancak söz konusu ortamda “إِخْرَاجُهُمْ” kelimesinde olduğu gibi hurûf-ı isti’lâdan “hâ” (خ) harfi bulunursa terkîk üzere okunmaktadır. Bu durumun gerekçesine dair kaynaklar bazı açıklamalar yapmaktadırlar. Buna göre mezkûr üç harf (ق, ط, ص) harf telaffuz edilirken dil kökü ve ortası damağa kalkacak, ardından “râ” harfinin terkîki için dilin aşağı indirilmesi gerekecektir. Hâl böyle olunca telaffuzda güçlük doğacaktır.⁹² Ancak “hâ” (خ) harfinin seslendirilmesinde, yalnızca dil kökü damağa kaldırılmakta, akabinde dil ucunun “râ” harfinin terkîki için aşağı indirilmesinde diğerlerindeki gibi bir zorluk oluşmamaktadır. Öte yandan “إِخْرَاجُ”⁹³ kelimesinde hurûf-ı isti’lâ bulunsu da “hâ” (خ) harfinde terkîki gerektiren ve zayıf sıfatlardan kabul edilen hems⁹⁴ mevcuttur. Bu durum mezkûr harfin istifâle sayılmasına neden olmaktadır. Buna istinaden de yalnız terkîk vechi uygulanmaktadır.⁹⁵

⁸² Ebû Amr Osman b. Saîd el-Umevî ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fi’l-kırâti’s-seb’i’l-meşhûre*, thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî (Beirut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2005), 1/352; Ebû Şâme, *İbrâzü’l-me’ânî*, 257; İbnü’l-Cezerî, *Tahbirü’t-Teysîr*, 257.

⁸³ Âl-i İmrân 3/37, 39; Meryem 19/11; Sâd 38/21.

⁸⁴ el-İnşirâh 94/2.

⁸⁵ el-Bakara 2/85.

⁸⁶ İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, 1/325; Ebû Şâme, *İbrâzü’l-me’ânî*, 251; Dimyâtî, *İthâf*, 1/296-297.

⁸⁷ el-A’râf 7/157.

⁸⁸ ez-Zâriyât 51/2.

⁸⁹ el-Kehf 18/96.

⁹⁰ er-Rûm 30/30.

⁹¹ Mehmet Rüstü Âşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe* (İstanbul: yy., ts.), 301.

⁹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93.

⁹³ el-Bakara 2/217, 240; et-Tevbe 9/13.

⁹⁴ Sıfatın detaylarına dair bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 49-50; Fırat, *Tecvîd ve Kırâat Terimleri Sözlüğü*, “Hems”, 225; Yeşildağ, *Arap Harflerinin Fonetikliği*, 38.

⁹⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93; Dimyâtî, *İthâf*, 1/297; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 11.

Takrîb tarîkinde, meksûr bir harfin sonrasında gelen sâkin-i muttasılın ardından madmûm gelen “râ” harfi mukaddem vecih terkîk olmak üzere hulfle okunmaktadır. Bu duruma “سَيِّر”,⁹⁶ “عَشْرُونَ”,⁹⁷ “السَّحَر”⁹⁸ gibi kelimeler örnek olarak verilebilir.⁹⁹

Yine vasl hâlinde, meksûr bir harfin ardından meftûh ve münevven/tenvinli “râ” bulunursa mukaddem vecih terkîk olmak üzere hulfle telaffuz edilmektedir. Vakf hâlinde ise tek vecih terkîktir.¹⁰⁰ Bu duruma verilecek örnekler de şu 18 lafızdır: “طَائِرًا”,¹⁰¹ “مُهَاجِرًا”,¹⁰² “حَاضِرًا”,¹¹⁰ “مُقْتَدِرًا”,¹⁰⁹ “مُنْتَصِرًا”,¹⁰⁸ “طَاهِرًا”,¹⁰⁷ “مُبْتَدِرًا”,¹⁰⁶ “مُبَصِّرًا”,¹⁰⁵ “مُعَيِّرًا”,¹⁰⁴ “خَصِيرًا”,¹⁰³ “شَاكِرًا”,¹¹¹ “صَائِرًا”,¹¹² “عَاقِرًا”,¹¹³ “سَامِرًا”,¹¹⁴ “مُدْبِرًا”,¹¹⁵ “مُسْتَكْبِرًا”,¹¹⁶ “فَاجِرًا”,¹¹⁷ “نَاصِرًا”.¹¹⁸ Yine vasl hâlinde, فَعِيلًا vezninde gelen, bir başka ifadeyle sâkin “yâ”nın ardından meftûh ve münevven bir “râ” harfi bulunursa mukaddem vecih terkîk olmak üzere hulfle okunmaktadır. Bu duruma

⁹⁶ Ğâfir 40/56.

⁹⁷ el-Enfâl 8/65.

⁹⁸ Yûnus 10/81.

⁹⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/301; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî: Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâti'l-'aşr* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997), 1/344.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/94; Dimyâtî, *İthâf*, 1/299; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/342-343.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/49. Söz konusu lafız Nâfi', Ebû Ca'fer ve Ya'kûb tarafından طَائِرٌ şeklinde diğer kırâat imamları tarafından ise طَيْرٌ olarak okunmaktadır. Kelime, Nâfi'in râvîsi olması hasebiyle Verş'in okuduğu şekliyle ele alınmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/240; Dimyâtî, *İthâf*, 1/479; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 41.

¹⁰² en-Nisâ 4/100.

¹⁰³ en-Nisâ 4/147; en-Nahl 16/121; el-İnsân 76/3.

¹⁰⁴ el-En'âm 6/99.

¹⁰⁵ el-Enfâl 8/53.

¹⁰⁶ Yûnus 10/67; en-Neml 27/86; Ğâfir 40/61.

¹⁰⁷ el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/56; el-Ahzâb 33/45; el-Feth 48/8; es-Saf 61/6.

¹⁰⁸ el-Kehf 18/22; er-Rûm 30/7.

¹⁰⁹ el-Kehf 18/43.

¹¹⁰ el-Kehf 18/45.

¹¹¹ el-Kehf 18/49.

¹¹² el-Kehf 18/69; Sâd 38/44.

¹¹³ Meryem 19/5, 8.

¹¹⁴ el-Mü'minûn 23/67.

¹¹⁵ en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31.

¹¹⁶ Lokmân 31/7; el-Câsiye 45/8.

¹¹⁷ Nûh 71/27.

¹¹⁸ el-Cin 72/24.

örnek teşkil eden Kur’ân’daki 22 kelime şöyledir: “كَثِيرًا”,¹¹⁹ “بَشِيرًا”,¹²⁰ “نَذِيرًا”,¹²¹ “صَغِيرًا”,¹²² “كَبِيرًا”,¹²³ “بَصِيرًا”,¹²⁴ “قَدِيرًا”,¹²⁵ “خَيْرًا”,¹²⁶ “عَسِيرًا”,¹²⁷ “وَزِيرًا”,¹²⁸ “أَسِيرًا”,¹²⁹ “خَرِيرًا”,¹³⁰ “سَعِيرًا”,¹³¹ “نَصِيرًا”,¹³² “نَفِيرًا”,¹³³ “نَقِيرًا”,¹³⁴ “مَصِيرًا”,¹³⁵ “فَقِيرًا”,¹³⁶ “يَسِيرًا”,¹³⁷ “حَصِيرًا”,¹³⁸ “زَفِيرًا”,¹³⁹ “طَهِيرًا”.¹⁴⁰ Ayrıca bu vezinden

¹¹⁹ el-Bakara 2/26, 269; Âl-i İmrân 3/41, 186; en-Nisâ 4/1, 19, 82, 100, 160; el-Mâide 5/15, 32, 49, 62, 64, 68, 77, 80, 81; el-En’âm 6/91, 119; el-A’râf 7/179; el-Enfâl 8/43, 45; et-Tevbe 9/34, 82; Yûnus 10/92; Hûd 11/91; İbrâhîm 14/36; Tâhâ 20/33, 34; el-Hac 22/40; el-Furkân 25/14, 38, 49; eş-Şu’arâ 26/227; er-Rûm 30/8; el-Ahzâb 33/21, 35, 41; Yâsîn 36/62; Sâd 38/24; Fussilet 41/22; el-Hucurât 49/12; el-Cum’a 62/10; Nûh 71/24.

¹²⁰ el-Bakara 2/119; Sebe 34/28; el-Fâtır 35/24; Fussilet 41/4.

¹²¹ el-Bakara 2/119; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/1, 7, 51, 56; el-Ahzâb 33/45; Sebe 34/28; el-Fâtır 35/24; Fussilet 41/4; el-Feth 48/8; el-Müddessir 74/36.

¹²² el-Bakara 2/282; el-İsrâ 17/24.

¹²³ el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/2, 34; Yûsuf 12/78; el-İsrâ 17/4, 9, 31, 43, 60, 87; el-Enbiyâ 21/58; el-Furkân 25/19, 21, 52; el-Ahzâb 33/47, 68; el-İnsân 76/20.

¹²⁴ en-Nisâ 4/58, 134; Yûsuf 12/93, 96; el-İsrâ 17/17, 30, 96; Tâhâ 20/35, 125; el-Furkân 25/20; el-Ahzâb 33/9; el-Fâtır 35/45; el-Feth 48/24; el-İnsân 76/2; el-İnşikâk 84/15.

¹²⁵ en-Nisâ 4/133, 149; el-Furkân 25/54; el-Ahzâb 33/27; el-Fâtır 35/44; el-Feth 48/21.

¹²⁶ en-Nisâ 4/35, 94, 128, 135; el-İsrâ 17/17, 30, 96; el-Furkân 25/58, 59; el-Ahzâb 33/2, 34; el-Feth 48/11.

¹²⁷ el-Furkân 25/26.

¹²⁸ Tâhâ 20/29; el-Furkân 25/35.

¹²⁹ el-İnsân 76/8.

¹³⁰ el-İnsân 76/12.

¹³¹ en-Nisâ 4/10, 55; el-İsrâ 17/97; el-Furkân 25/11; el-Ahzâb 33/64; el-Feth 48/13; el-İnsân 76/4; el-İnşikâk 84/12.

¹³² en-Nisâ 4/45, 52, 75, 89, 123, 145, 173; el-İsrâ 17/75, 80; el-Furkân 25/31; el-Ahzâb 33/17, 65; el-Feth 48/22.

¹³³ el-İsrâ 17/6.

¹³⁴ en-Nisâ 4/53, 124.

¹³⁵ en-Nisâ 4/97, 115; el-Furkân 25/15; el-Feth 48/6.

¹³⁶ en-Nisâ 4/6, 135.

¹³⁷ en-Nisâ 4/30, 169; el-Furkân 25/46; el-Ahzâb 33/14, 19, 30; el-İnşikâk 84/8.

¹³⁸ el-İsrâ 17/8.

¹³⁹ el-Furkân 25/12.

¹⁴⁰ el-İsrâ 17/88; el-Furkân 25/55; el-Kasas 28/17, 86.

olmamasına rağmen “نَدْمِيرَ”,¹⁴¹ “تَبْدِيرَ”,¹⁴² “تَفْجِيرَ”,¹⁴³ “تَكْبِيرَ”,¹⁴⁴ “تَقْدِيرَ”,¹⁴⁵ “نَفْسِيرَ”,¹⁴⁶ “تَنْبِيرَ”,¹⁴⁷ “مَنْبِيرَ”,¹⁴⁸ “تَطْهِيرَ”,¹⁴⁹ “مُسْتَطِيرَ”,¹⁵⁰ “قَمَطِيرَ”,¹⁵¹ “زَمْهَرِيرَ”,¹⁵² “قَوَارِيرَ”,¹⁵³ örneklerinde görüldüğü üzere harf-i medden sonra gelen “râ”lı 13 kelime; “خَيْرَ”,¹⁵⁴ “سَيْرَ”,¹⁵⁵ ve “طَيْرَ”¹⁵⁶ kelimelerindeki gibi harf-i lîn olan yâ”dan sonraki “râ”lı 3 kelime de vakfen ve vaslen hulfle terkîk üzere telaffuz edilmektedir.¹⁵⁷

فِعْلًا vezni üzere gelen isimlerde münevven “râ” ile meksûr harf arasına isti'lâ harflerinden olmamak kaydıyla bir harf gelirse tefhîm ve terkîk söz konusudur. Dâni, tefhîm vechini alırken Şâtıbî, her iki şekilde de okunduğunu zikretmektedir.¹⁵⁸ Kur'ân'da

¹⁴¹ el-İsrâ 17/16; el-Furkân 25/36.

¹⁴² el-İsrâ 17/26.

¹⁴³ el-İsrâ 17/91; el-İnsân 76/6.

¹⁴⁴ el-İsrâ 17/111.

¹⁴⁵ el-Furkân 25/2; el-İnsân 76/16.

¹⁴⁶ el-Furkân 25/33.

¹⁴⁷ el-İsrâ 17/7.

¹⁴⁸ el-Furkân 25/61; el-Ahzâb 33/46.

¹⁴⁹ el-Ahzâb 33/33.

¹⁵⁰ el-İnsân 76/7.

¹⁵¹ el-İnsân 76/10.

¹⁵² el-İnsân 76/13.

¹⁵³ el-İnsân 76/15, 16.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/180, 184, 269; Âl-i İmrân 3/110, 180; en-Nisâ 4/ 19, 46, 66, 149, 170, 171; el-En'âm 6/158; el-Enfâl 8/23, 70; et-Tevbe 9/74; el-Hûd 11/31; en-Nahl 16/30; el-Kehf 18/36, 40, 81; en-Nûr 24/12, 33; el-Furkân 25/10; el-Ahzâb 33/25; el-Ahkâf 46/11; Muhammed 47/21; el-Hucurât 49/5, 11; et-Teğâbun 64/16; et-Tahrîm 66/5; el-Kalem 68/32; el-Me'âric 70/41; el-Müzzemmil 73/20; ez-Zilzâl 99/7.

¹⁵⁵ et-Tûr 52/10.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110; el-Fîl 105/3.

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Âşıkutlu, Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe, 302.

¹⁵⁸ Seydî İbrahim el-Margînî, en-Nüccâmü't-tavâlî 'ale'd-Düreri'l-levâmî' (Tunus: Dâru Tıbbâti'i-Hadîse, ts.), 141.

“ذِكْرًا”,¹⁵⁹ “إِمْرًا”,¹⁶⁰ “سِتْرًا”,¹⁶¹ “وَزْرًا”,¹⁶² “حِجْرًا”,¹⁶³ ve “صِهْرًا”¹⁶⁴ kelimeleri olmak üzere 6 lafız vardır.¹⁶⁵ “سِرًا”¹⁶⁶ ve “مُسْتَقِرًا”¹⁶⁷ kelimeleri müdğam olduklarından tefhîm vechi sadece Takrîb’den alınmaktadır.¹⁶⁸

Kesreden sonra bulunması şartıyla, harf-i sahîhten olan müstefile harflerinin ardından gelen mansûb ve tenvinli “râ”lar Aşere ve Takrîb’den hulfle okunsa da *Zübdetü’l-irfân* şârihi Muhammed Emin Efendi’nin (öl. 1859) çıkarımına göre Yûsuf Efendizâde (öl. 1167/1754) *Îtilâf*’ında Şâtibiyye tarîkinde mutlak olarak, Sûfi mesleğinin¹⁶⁹ kurucusu Ahmed es-Sûfi (öl. 1172/1758) ise yalnızca merâtib-i erba’ada terkîk vechini almamaktadırlar. Bazı kurrâyâ göre “صِهْرًا”¹⁷⁰ lafzının tefhîm ve terkîk vechileri aynı derecededir. “مِصْرًا”,¹⁷¹ “إِصْرًا”,¹⁷² “قِطْرًا”,¹⁷³ “وَقْرًا”¹⁷⁴ kelimeleri söz konusu lafızlara benzeseler de sâkin olan hurûf-ı isti’lâdan sonra bulundukları için ittifakla tefhîm üzere okunmaktadırlar.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/200; el-Kehf 18/70, 83; Tâhâ 20/99, 113; el-Enbiyâ 21/48; el-Ahzâb 33/41; es-Sâffât 37/3, 168; et-Talâk 65/10; el-Mürselât 77/5.

¹⁶⁰ el-Kehf 18/71.

¹⁶¹ el-Kehf 18/90.

¹⁶² Tâhâ 20/100.

¹⁶³ el-Furkân 25/22, 53.

¹⁶⁴ el-Furkân 25/54.

¹⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü’n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-karââtî-l-‘aşr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 134; Âşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 301.

¹⁶⁶ el-Bakara 2/235, 274; er-Ra’d 13/22; İbrâhim 14/31; en-Nahl 16/75; el-Fâtır 35/29.

¹⁶⁷ en-Neml 27/40.

¹⁶⁸ Âşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 302.

¹⁶⁹ Lügatte “gidilen yol, gidiş ve sistem” anlamlarına gelen “meslek” kelimesi, literatürde kırâat ilmi tedrisatında sahanın müderrisleri tarafından uygulanan sistem ve metot olarak anlaşılmaktadır. Muhammed Emin, *‘Umdetü’l-hullân*, 6-7; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 102. Genel olarak kırâat vechilerinin detayları hususunda farklılaşan ve kırâat ilmi öğretimi esnasında bu sahanın müderrisleri tarafından 18. asırdan sonra başlayan, uzun bir süreçte geliştirilen ve çerçevesi oluşan sistemler ortaya çıkmıştır. Kırâat eğitim ve öğretimini pratikleştiren bu sistemlerin bir kısmı, esas aldıkları eserlerin muhtevasını uygulamada, kaynaklarda nakledilen her hususu uygulayarak azîmeti; bir kısmı da söz konusu nakillerin tümünü uygulamada bir mecburiyet olmadığından ve bu detay bilgileri uygulamanın zorluğundan dolayı kifâyet miktarıyla yetinmeyi (ruhsatı) tercih etmişlerdir. Muhammed Emin, *‘Umdetü’l-hullân*, 6; Mustafa Atilla Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 117.

¹⁷⁰ el-Furkân 25/54.

¹⁷¹ el-Bakara 2/61.

¹⁷² el-Bakara 2/286.

¹⁷³ el-Kehf 18/96.

¹⁷⁴ ez-Zâriyât 51/2.

“صِرَاط” lafzı dışında kalan, meftûh ve mansûb olup tenvinsiz şekilde gelen “râ”lı kelimeler, şeddeli olsun ya da olmasın Takrîb tarîkinde tek vecih şeklinde terkîk üzere telaffuz edilmektedir. “ذُو مِرَّةٍ”,¹⁷⁵ “يَعْلَمُ سِرِّكُمْ”,¹⁷⁶ “سِرَاجًا”,¹⁷⁷ “أَلَنْ نُنْزِلَكَ”,¹⁷⁸ “إِسْرَافَنَا”,¹⁷⁹ “لَا إِكْرَاهَ”,¹⁸⁰ “فِي”,¹⁸¹ “الْمِخْرَابِ”,¹⁸² “قَطْرَانٍ”,¹⁸³ “قَاصِرَاتُ”,¹⁸⁴ “بَصِيرَةٌ”,¹⁸⁵ “خَيْرَاتٍ”,¹⁸⁶ “فَوَماً غَيْرِكُمْ”,¹⁸⁷ “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”,¹⁸⁸ “أَمْرَاتُ”,¹⁸⁹ “وَإِنْ أَمْرًا”,¹⁹⁰ “أَبُولُكَ أَمْرًا”,¹⁹¹ “يَرْشِيدٍ”,¹⁹² “مِنْ رَسُولٍ”,¹⁹³ “فَطَرْتُ اللَّهَ”,¹⁹⁴ misallerinde ise mezkûr şartlar bulunmadığından yalnızca tefhîm ile telaffuz rivâyet edilmektedir.

Öte yandan terkîk üzere okunan “râ”lı kelimelere benzeyen ve 19 maddede sayılıp nakledilen bazı lafızlar söz konusudur. Bunların diğerlerine kıyas edilmesi mümkün (câiz) olmadığından kaynaklarda “elfâz-ı mahsusa” (özel lafızlar) şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁹⁵ “لَرَمَ”¹⁹⁶ kelimesinin dışındaki bahse konu olan lafızlar Tayyibe tarîkinde tüm mesleklerin ittifakıyla hulfle okunmaktadır. Buna göre mukaddem vecih terkîk iken muahhar vecih tefhîmdir. İlgili kelimeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁷⁵ en-Necm 53/6.

¹⁷⁶ el-En’âm 6/3.

¹⁷⁷ el-Furkân 25/61; el-Ahzâb 33/46; Nûh 71/16; en-Nebe 78/13.

¹⁷⁸ Tâhâ 20/72.

¹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/147.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/256.

¹⁸¹ Âl-i İmrân 3/39.

¹⁸² İbrâhim 14/50.

¹⁸³ es-Sâffât 37/48; Sâd 38/52; er-Rahmân 55/56.

¹⁸⁴ Yûsuf 12/108; el-Kıyâme 75/14.

¹⁸⁵ Âl-i İmrân 3/114; el-Mâide 5/48; et-Tevbe 9/88; el-Enbiyâ 21/73, 90; el-Mü’minûn 23/56, 61; el-Fâtır 35/32; er-Rahmân 55/70.

¹⁸⁶ Muhammed 47/38.

¹⁸⁷ el-Fâtıha 1/1.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/187.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân 3/35.

¹⁹⁰ en-Nisâ 4/128.

¹⁹¹ Meryem 19/28.

¹⁹² Hûd 11/97.

¹⁹³ en-Nisâ 4/64.

¹⁹⁴ er-Rûm 30/30.

¹⁹⁵ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 5; Âşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 303.

¹⁹⁶ el-Fecr 89/7.

- a) “أَنْ طَهَّرَا”¹⁹⁷
- b) Lâm-ı te’kîd ile gelen “لَعِبْرَةَ”¹⁹⁸ kelimesi. Yûsuf sûresinin sonunda bulunan “عِبْرَةَ”¹⁹⁹ lafzı “lâm” harfi olmaksızın geldiğinden sadece terkîk üzere okunmaktadır.²⁰⁰
- c) Nisâ sûresinin iki yerinde cemî‘ muhâtab zamiriyle (ك) gelen “حَدِّرْكُمْ”²⁰¹ kelimesi. Bu sûredeki “حَدِّرْهُمْ”²⁰² lafzında (râ’nın mâb’adında) hurûf-ı haffifeden • bulunduğundan yalnızca terkîk söz konusudur.
- d) En’âm sûresinin iki yerinde bulunan “افْتَرَاءً”²⁰³ lafzı.
- e) “وَزُرْ أُخْرَى”²⁰⁴ kelimesi.
- f) Tevbe sûresindeki “kef” (ك) ile “te” (ت) harflerinin dammesiyle gelen “وَعَشِيرَتُكُمْ”²⁰⁵ kelimesi ve Mücâdile sûresindeki “أَوْ عَشِيرَتُهُمْ”²⁰⁶ lafzının “kef” (ك) mahallinde “he” (ه) bulunan “te” (ت) harfinin de mansûb olması münasebetiyle hulfsüz olarak tek vecih terkîktir.
- g) “الْجُرَامِي”²⁰⁷ kelimesi.
- h) “ذِرَاعِيَّه”²⁰⁸ ve “ذِرَاعَا”²⁰⁹ kelimeleri.
- i) “مِرَاءً”²¹⁰ kelimesi.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/125.

¹⁹⁸ Bu lafız Kur’ân’da 5 yerdedir. Bunlar: Âl-i İmrân 3/13; en-Nahl 16/66; el-Mü’minûn 23/21; en-Nûr 24/44; en-Nâzi’ât 79/26.

¹⁹⁹ Yûsuf 12/111.

²⁰⁰ Âşıkkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 304.

²⁰¹ en-Nisâ 4/71, 102.

²⁰² en-Nisâ 4/102.

²⁰³ el-En’âm 6/138, 140.

²⁰⁴ el-En’âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

²⁰⁵ et-Tevbe 9/24.

²⁰⁶ el-Mücâdile 58/22.

²⁰⁷ Hûd 11/35.

²⁰⁸ el-Kehf 18/18.

²⁰⁹ el-Hâka 69/32.

²¹⁰ el-Kehf 18/22.

j) “كِبْرُهُ مِنْهُمْ”²¹¹ kelimesi.

k) Kasas sûresinde yer alan ve üzerinde kırâat ihtilafı bulunan “قَالُوا سِحْرَانِ”²¹² lafzı. Bu kelimeyi Âsım, Hamza, Kisâ ve Halefû'l-Âşır (Kûfeliler) “سِحْرَانِ” şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb “سَاحِرَانِ” olarak okumaktadırlar.²¹³

Tayyibe şârihlerinden Ebû'l-Kâsım Ali en-Nüveyrî (öl. 857/1453), *Tayyibetü'n-Neşr*'in 335. beytini izah ederken Ezrak için -râ'nın telaffuzu bağlamında- iki vecih üzere okunan “سَاحِرَانِ” kelimesi hakkında “كَسَاحِرَانِ بِطَّ” demek suretiyle Tâhâ sûresinde geçen lafzı²¹⁴ göstermektedir.²¹⁵ Ancak mezkûr kelime, gerek İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*,²¹⁶ *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*²¹⁷ ve *Tayyibetü'n-Neşr*²¹⁸ adlı eserlerinde gerekse *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*²¹⁹ gibi mesele hakkında malumat aktaran çalışmalarda “lâm” (ل) harfi olmaksızın “سَاحِرَانِ” şeklinde yer almaktadır. *Tayyibetü'n-Neşr* şerh geleneğinde önemli yer tutan ve bizzat İbnü'l-Cezerî'nin öğrencisi olması hasebiyle de muteber sayılıp takip edilen Nüveyrî'nin kaleme aldığı şerhte bu durum dikkatten kaçmış olmalıdır. Söz konusu sehvi gören bazı kırâat âlimleri meseleyi tasrih yoluna gitmektedirler. Bu bağlamda son dönem Osmanlı kırâat ulemâsından olan Süleyman Vehbi Efendi (öl. 1916)²²⁰ de Nüveyrî şerhinin kenarına bir düzeltme notu derç edilmesini önermektedir. Buna göre *İtilâf ve Bedâyi'u'l-burhân ve Mürşidü't-talebe* gibi eserlerin müellifleri de Kasas sûresindeki “سَاحِرَانِ” kelimesinin sûret ve açıklamasına ittifakla atıfta bulunmakta, Nüveyrî'nin mezkûr ifadesi kalem hatası olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak Tâhâ sûresindeki “سَاحِرَانِ” kelimesinin 'râ'sı Ezrak tarîkinde hulsüz şekilde yalnızca terkîk vechiyle okunmalıdır.²²¹

l) Kâf ve Me'âric sûrelerindeki “سِرَاعًا”²²² kelimesi.

²¹¹ en-Nûr 24/11.

²¹² el-Kasas 28/48.

²¹³ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/341-342; Dimyâtî, *İthâf*, 2/344; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 107.

²¹⁴ Tâhâ 20/63.

²¹⁵ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 20.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/97.

²¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, 152.

²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 54.

²¹⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 1/297.

²²⁰ Osman Bostan, “Kıraat İlminde Râ Harfi: Son Dönem Kurrâlarından Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Âzası Bursalı Süleyman Vehbi Efendi'nin Risâle-i Râiyye Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (2024), 592-618.

²²¹ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 7.

²²² Kâf 50/44; el-Me'âric 70/43.

- m) Rahmân sûresindeki “فَلَا تَنْتَصِرَانِ”²²³ kelimesi.
- n) İnşirâh sûresindeki “وَزُرْكَ”²²⁴ kelimesi.
- o) İnşirâh sûresindeki “ذِكْرَكَ”²²⁵ kelimesi.
- p) Nisâ sûresindeki “حَصِرَتْ”²²⁶ kelimesi. Bazı kurrâ mâbâdındaki “صُدُّوهُمْ”²²⁷ lafzına vasl durumunda tefhîm vechini de ilave etmektedir.

Yukarıda arz edilen 16 kelimedeki “râ” harfi Takrîb tarîkinde hulfle telaffuz edilmektedir. *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tarîklerinde ise yalnız tek vecih terkîktir.

- r) En’âm sûresindeki “حَيْرَانَ”²²⁸ kelimesi.
- s) Mürselât sûresinde bulunan “بَشَرٍ”²²⁹ kelimesi. *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tarîklerinde birinci “râ” yalnızca terkîkle okunmaktadır. Bu durumun gerekçesi, ikinci “râ”nın mecrûr olmasıdır. Vasl hâlinde terkîk üzere telaffuzunda ittifak bulunması ve bu okuyuşta hafifletme ve ikinci “râ”nın harekesine itibâ durumunun söz konusu olması için terkîk kılınmaktadır. Bu itibarla birinci “râ”nın mâkablinin meftûh bulunması için Takrîb tarîkinden tefhîm vechi de gelmektedir.²³⁰ “بَشَرٍ” kelimesine kıyâs edilerek “أُولِيَ الضَّرَرِ”²³¹ lafzının ilk “râ”sının terkîkle okunması düşünülse de mâkablinde bulunan isti’lâ ve itbâk sıfatlarını muhtevi “dâd” (ض) harfinin yer alması onun terkîkine mâni olmaktadır.
- t) Fecr sûresinde bulunan “لَاِمَ”²³² kelimesi. Aşere tarîkinde yalnızca tefhîm; Tayyibe tarîkinde ise hulfle okunup muahhar vecih terkîktir.²³³

Sayılan kelimelere benzer bazı lafızlar da söz konusudur. Bunlar ise Arapça

²²³ er-Rahmân 55/35.

²²⁴ el-İnşirâh 94/2.

²²⁵ el-İnşirâh 94/4.

²²⁶ en-Nisâ 4/90.

²²⁷ en-Nisâ 4/90.

²²⁸ el-En’âm 6/71.

²²⁹ el-Mürselât 77/32.

²³⁰ Tefhîm ve terkîk okuyanlara dair bk. İbnü’n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 134-135; Âşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 301.

²³¹ en-Nisâ 4/95.

²³² el-Fecr 89/7.

²³³ Söz konusu 19 kelimeye dair ayrıntılı bilgi için bk. Dimyâtî, *İthâf*, 1/299-301; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 5-9; Âşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, 302-304.

olmayan/yabancı kökenli (A'cemî/'Ucme) kelimeler ("إِبْرَاهِيمَ", ²³⁴ "إِسْرَائِيلَ", ²³⁵ "عِمْرَانَ", ²³⁶); iki "râ" arasında elif-i fâsıla giren, bir başka deyişle aynı kelimedede tekrarlayan "râ" harfinin bulunduğu lafızlar ("مِذْرَارًا", ²³⁷ "إِسْرَارًا", ²³⁸ "فِرَارًا", ²³⁹ "الْفِرَارَ", ²⁴⁰ "ضِرَارًا", ²⁴¹ ²⁴² ve hurûf-ı isti'lâ bulunan ("إِعْرَاضًا", ²⁴³ "إِعْرَاضُهُمْ", ²⁴⁴ "فِرَاقُ", ²⁴⁵ "الْفِرَاقُ", ²⁴⁶ "إِصْرُهُمْ", ²⁴⁷ "فُطِرْتُ بِاللَّهِ", ²⁴⁸) kelimelerdir. Mezkûr lafızlarda terkîk vechi kesinlikle olmayıp sadece tefhîm ile telaffuz rivâyet edilmektedir. ²⁴⁹ Her bir "صِرَاط" ²⁵⁰ kelimesi de bu kapsamdadır. ²⁵¹

Ayrıca "أَرَمَ" lafzı üzerinde A'cemî/'Ucme olup olmaması bakımından ihtilaf söz konusudur. Bu kelimeyi bazı kurrâ yabancı kökenli kabul ederken bazıları Arapça asıllı bir kelime olarak değerlendirmektedir. ²⁵² Benzer şekilde, Arapça kökenli olup olmadığı konusunda ittifak edilemeyen "عَزِيرَ" ²⁵³ kelimesindeki "râ" harfinin mâkablinde sâkin bir

²³⁴ el-Bakara 2/124, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 135, 136, 140, 258, 260; Âl-i İmrân 3/33, 65, 67, 68, 84, 95, 97; en-Nisâ 4/54, 125, 163; el-En'âm 6/74, 75, 83, 161; et-Tevbe 9/70, 114; Hûd 11/69, 74, 75, 76; Yûsuf 12/6, 38; İbrâhîm 14/35; el-Hicr 15/51; en-Nahl 16/120, 123; Meryem 19/41, 46, 58; el-Enbiyâ 21/51, 60, 62, 69; el-Hac 22/26, 43, 78; eş-Şu'arâ 26/69; el-'Ankebût 29/16, 31; el-Ahzâb 33/7; es-Sâffât 37/83, 104, 109; Sâd 38/45; eş-Şûrâ 42/13; ez-Zuhruf 43/26; ez-Zâriyât 51/24; en-Necm 53/37; el-Hadîd 57/26; el-Mümtehine 60/4; el-A'lâ 87/19.

²³⁵ el-Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93; el-Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; el-A'râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90, 93; el-İsrâ 17/2, 4, 101, 104; Meryem 19/58; Tâhâ 20/47, 80, 94; eş-Şu'arâ 26/17, 22, 59, 197; en-Neml 27/76; es-Secde 32/23; Çâfir 40/53; ez-Zuhruf 43/59; ed-Duhân 44/30; el-Câsiye 45/16; el-Ahkâf 46/10; es-Saf 61/6, 14.

²³⁶ Âl-i İmrân 3/33, 35; et-Tahrîm 66/12.

²³⁷ el-En'âm 6/6; Hûd 11/52; Nûh 51/11.

²³⁸ Nûh 71/9.

²³⁹ el-Kehf 18/18; el-Ahzâb 33/13; Nûh 71/6.

²⁴⁰ el-Ahzâb 33/16.

²⁴¹ el-Bakara 2/231; et-Tevbe 9/107.

²⁴² Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 1/354; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 250; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93.

²⁴³ en-Nisâ 4/128.

²⁴⁴ el-En'âm 6/35.

²⁴⁵ el-Kehf 18/78.

²⁴⁶ el-Kiyâme 75/28.

²⁴⁷ el-A'râf 7/157.

²⁴⁸ er-Rûm 30/30.

²⁴⁹ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 1/354; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 250; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/93.

²⁵⁰ Merfû', mansûb ve mecrûr olabilir.

²⁵¹ Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 13; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/339.

²⁵² İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 135; Marğînî, *en-Nücûmu't-tavâlî*, 140.

²⁵³ et-Tevbe 9/30.

“yâ” bulunması itibarıyla “râ” terkîk üzere seslendirilmekte ve bahsettiğimiz kapsamda ele alınmaktadır.²⁵⁴ Arapça kökenli olmayan lafızlar yalnızca tefhîm üzere okunmakta, terkîk telaffuzu terk edilmektedir. Meseleyle ilgili olarak, söz konusu kelimelerin yapısında bulunan ağırlık ve telaffuz güçlüğüne dikkat çekilmektedir.²⁵⁵ Bilindiği üzere A’cemî kelimeler Arap dilinde gayr-ı munsarîf addedilmektedir.²⁵⁶

Sâd sûresinde bulunan “وَالْأَشْرَاقِ”²⁵⁷ kelimesinde isti’lâ harfi mecrûr olarak geldiğinden Tayyibe tarîkiden terkîk vechi de söz konusudur. Terkîk üzere telaffuzunu şu şekilde gerekçelendirmek mümkündür. “Râ”dan sonra gelen isti’lâ harfinin “kâf” (ق) meksûr olması dikkate alınmakta, harfin isti’lâ sıfatında bir zayıflama gerçekleşmektedir. Bu duruma istinaden terkîk vechi ortaya çıkmaktadır.²⁵⁸ Ayrıca mezkûr lafızda tefhîm vechi de rivâyet edilmektedir. Buna göre “râ” harfinden sonra gelen hurûf-ı isti’lâdan “kâf” (ق) itibara alınmakta ve “râ” kalın olarak okunmaktadır. Terkîk vechinin terk edilme gerekçesi de isti’lâ sıfatının çok kuvvetli olması münasebetiyle böylesi güçlü bir sıfatı haiz harfle terkîk vechinin imkânsızlığıdır.²⁵⁹ Bu bağlamda “إِلَى صِرَاطٍ”²⁶⁰ ve “عَنِ الصِّرَاطِ”²⁶¹ lafızlarında da terkîk vechi akla gelse de isti’lâ ve itbâk sıfatlarını bünyesinde barındıran iki harf arasında yer alması sebebiyle “râ”nın tefhîm ile okunması gerektiği hususunda görüşler bulunmaktadır.²⁶²

“رَ”²⁶³ ve “رَ”²⁶⁴ örneklerinde olduğu üzere sâkine mucâvir olan meczûm “râ”lar, vasl durumunda ictimâ-ı sâkineyn sebebiyle kesreyle harekelenmekte ve her kırâat imamı “râ”yı terkîkle telaffuz etmektedir. Bunun gibi nakil sebebiyle “وَانْظُرْ إِلَى”²⁶⁵ ve “وَانْخَرْ”

²⁵⁴ Marğînî, *en-Nücûmu’t-tavâli’*, 140.

²⁵⁵ Marğînî, *en-Nücûmu’t-tavâli’*, 141.

²⁵⁶ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2008), 1/288; Alaaddin Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarîflar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 78-83.

²⁵⁷ Sâd 38/18.

²⁵⁸ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 138.

²⁵⁹ Marğînî, *en-Nücûmu’t-tavâli’*, 139.

²⁶⁰ el-Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/101; el-Mâide 5/16; el-En’âm 6/87, 161; Yûnus 10/25; İbrâhim 14/1; en-Nahl 16/121; el-Hac 22/24, 54; el-Mü’minûn 23/73; en-Nûr 24/46; Sebe 34/6; es-Sâffât 37/23; eş-Şûrâ 42/52.

²⁶¹ el-Mü’minûn 23/74.

²⁶² Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 13; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/338.

²⁶³ el-En’âm 6/121.

²⁶⁴ el-Müzzemmil 73/8.

²⁶⁵ Tâhâ 20/97.

رَءٍ²⁶⁶ ifadelerinde olduğu üzere meksûr kılınan meczûm “râ”ları Verş mutlak; Hamza sadece vakf durumunda terkîkle seslendirmektedir. Verş ve Hamza nakil durumunda ise harfi tefhîmle telaffuz etmektedirler.

“Râ” harfinin Ezrak için telaffuz keyfiyeti yukarıda arz edilenler ışığında genel hatlarıyla aktarılmıştır. Ancak meselenin teknik yönünün geniş kapsamı nedeniyle Ezrak tarîkinde “râ”nın terkîkâtı konusu daha detaylı çalışmalara havale edilerek bir makale düzeyinde ele alınmıştır.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’in telaffuz keyfiyeti etrafında değerlendirilen “usûl ihtilafları” kırâat ilminin fonetik boyutuyla ilgili olup herhangi bir mana değişimine yol açmamaktadır. Bidayetten itibaren kullanılagelen Arap dilinin bu lehçesel pratikleri, “yedi harf” serbestiyetine bağlı olarak Kur’ân kelimelerinin bazı telaffuz şekillerinin zamanla kırâat tedrisâtındaki yerini tahkim etmiştir.

Kırâat imam ve râvîlerinin diğerlerinden tefrik edilmesini sağlayan telaffuz keyfiyetleri bağlamında “râ” harfinin tefhîm ve terkîki kırâat literatüründe ve tedrisâtında önemli yer tutmuştur. Esasen “râ” harfinin tefhîm ve terkîki tüm kırâatlerde görülen sınırlı bir uygulamadır. Ancak Nâfi’ kırâatinin Verş rivâyetinin Ezrak tarîkinde bu uygulama daha kapsamlı ve detaylı özellikleriyle söz konusu kırâate mahsus bir telaffuz çeşidi olarak görülmüş, bir başka deyişle bu durum Ezrak’ın usûlü (Nâfi’ kırâatinin Verş rivâyeti açısından) denilmek suretiyle tavsif edilmiştir.

“Râ”nın terkîkâtı konusu, mahreç ve sıfatları çerçevesinde önem kazanarak “râ” diğer harflerden daha özel sayılmıştır. Harfin tefhîm ve terkîk şeklinde, zaman zaman da hulfle (alternatif) okunuyor olması bu durumu gösterir mahiyettedir. Öte yandan sahanın gerek klasik gerekse modern eserlerinde “imâle” uygulamasıyla ilişkilendirilen “râ” harfinin ince okunması birtakım fikir ayrılıklarına sebebiyet vermiştir. Bu durumun, terkîk kavramının “ince bir ses tonuyla seslendirilmesi” şeklindeki tarifinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Hâl böyle olunca terkîkin erken dönem kaynaklarında imâlenin kapsamı içerisinde değerlendirilerek “râ harfinin kesreye çalan zayıf bir imâle ile okunması” biçiminde tanımlanması tartışmanın kaynağı olarak gösterilebilir. Bir çözüm olarak kaynaklar terkîki tam bir imâle değil, illetini bünyesinde barındırması itibarıyla imâleye benzetmekte ve imâlenin bir cüzü olduğu kabulüyle ilgili başlıklarda ele almaktadırlar. Bu vesileyle tüm fonetik farklılıklara dair telaffuz şekillerinin, alandaki uzmanından (fem-i muhsin) öğrenilmesi gerektiğini önemli bir not olarak burada zikretmeliyiz.

Bilindiği üzere tüm kırâatlerde meksûr “râ”lar ittifaqla terkîk üzere okunurken meftûh veya madmûm “râ”lar bazı durumlarda Nâfi’ kırâatine mahsus olarak terkîk ile

²⁶⁶ el-Kevser 108/3-4.

seslendirilmektedir. Bahsedilen usûl kapsamında mâkablî ve mâbadına bakılarak bazı kaideler etrafında “râ” harfinin okunuşu değışkenlik arz etmektedir.

Kur’ân lafızlarının lehçesel boyutu etrafında ortaya konan Ezrak tarîkinin “râ” harfinin okunma şekillerini ana hatlarıyla ele alan bu makalenin, oldukça teknik bir mesele niteliğindeki “râ”nın terkîkî konusuna dair meraklı olanlara ve alanın araştırmacılarına daha ileri ve kapsamlı çalışmalar için bir teşvik olacağını ümit etmekteyiz.

Kaynakça | References

- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Âşikkutlu, Mehmet Rüştü. *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*. İstanbul: yy., ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh: Tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1979.
- Cürcânî, es-Seyyîd eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Dabbâ', Ali Muhammed. *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kırâe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Umevî. *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırââti's-seb'i'l-meşhûre*. thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Umevî. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. nşr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 1999.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Umevî. *et-Teyisîr fî'l-kırââti's-seb'*. thk. Otto Pretz. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2009.
- Derkezli, Hasan b. İsmail. *Hulâsatü'l-ucâle fî beyâni Murâdi'r-Risâle fî 'ilmi't-tecvîd*. nşr. Halef Hüseyin Sâlih el-Cebûrî. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, 2012.
- Dimyâtî, Ahmed Muhammed el-Bennâ. *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şa'bân Muhammed İsmail. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Durmuş, İsmail. "Râ". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî fî kırââti's-seb'a*. thk. İbrahim 'Atve 'Avaz. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiye, 1981.
- Enîs, İbrahim. *el-Esvâtü'l-luğaviyye*. Kahire: Mektebetü Nehdati Mısır, ts.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Gültekin, Alaaddin. *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıflar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ğânim Kaddûrî el-Hamed. *ed-Dîrâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammâr, 2003.
- Halîl b. Ahmed, Abdurrahman el-Ferâhidî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. Beyrut: Mektebetü Hilâl, 1988.
- Hamza Hüdâyî. *Tecvîd-i Edâiyye*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1885.
- Hasan Abbâs. *Hasâisu'l-hurûfi'l-'Arabiyye ve me'ânihâ*. Dimaşk: Manşûrâtü İttihâdi'l-Küttâbi'l-'Arab, 1998.
- Hatipoğlu, Mustafa. "Bir Kırâat Âlimi Olarak Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri". *Van İlahiyat Dergisi*. 12/20 (2024), 105-122.

- Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. thk. Hasan Hindâvî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn Sînâ, Ebû Ali Hüseyin b. Ali. *Esbâbü hudûsi'l-hurûf*. thk. Muhammed Hassân et-Tayyân-Yahyâ Mir Alem. Dimaşk: Matbû'âtü Mecma'i'l-Lüğati'l-'Arabiyye, 1982.
- İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Ensârî. *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Abdülmecîd Kutamış. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. nşr. Gotthelf Bergsträsser. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1932.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Müessesetü Elif-Lâm-Mîm, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Tahbirü't-Teyisr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflihü'l-Kudât. Ürdün: Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. İbrahim 'Atve 'Avaz. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Cidde: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1994.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. haz. Abbâs b. Kutub. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2003.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000.
- Kamhâvî, Muhammed es-Sâdık *el-Burhân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1972.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Leâliü's-seniyye şerhü'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. nşr. Abbâs b. Kutub. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2004.
- Kılıç, Mustafa. *Kur'ân Tilâvetinde Usul ve Esaslar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Koyuncu, Recep. *Takrîb Usûlü*. İstanbul: Hacıveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Mûdih fi't-tecvîd*. nşr. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Mağnisî, Ahmed b. Muhammed. *Terceme-i Cezerî*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1885.
- Marğînî, Seydî İbrahim. *en-Nücûmu't-tavâli' 'ale'd-Düreri'l-levâmî*. Tunus: Dâru Tıbbâti'l-Hadîse, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammûş. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelîhâ ve hucecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammûş. *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâveh*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Amman: Dâru Ammâr, 1996.
- Muhammed Emin Efendi er-Rûmî. *'Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, 1287.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Hâdî: Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1997.
- Murâdî, Hasan b. Kâsım. *el-Müfîd fî şerhi 'Umdetü'l-mecîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*. thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2001.
- Nüveyrî, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2003.
- Pakdil, Ramazan. *Talim, Tecvid ve Kırâat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Paluvî, Hâmid b. Abdilfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vucûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Hilâl Yayınları, ts.
- Saçaklızâde, Ebû Bekr el-Mer'aşî. *Cühdü'l-mukîl*. thk. Sâlim Kaddûr el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2008.
- Seyyid Mustafa Niyâzi. *'Umdetü'l-kârîin. Resâil fî 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Süleyman Vehbi Efendi. *Risâle-i Râiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh er-Ru'aynî. *eş-Şâtıbiyye el-Müsemma: Hirzü'l-emânî ve vecbü't-tehânî fî'l-kırâati's-seb'*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Dâru'l-Gavsân, 2010.
- Tavîl, Seyyid Rızık. *Fî 'ulûmi'l-kırâat medhal, dirâse ve tahkîk*. Mekke: el-Faysaliyye, 1985.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Yeşildağ, Adem. *Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Çerçevesinde Arap Harflerinin Fonetîği*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakât ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevîz Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1995.